

Tryptyk z dwoma atestami

Ewa Houszka

il. 1 (poprzednia strona) Tryptyk Thomasa Schweickera (zamknięty), Muzeum Narodowe we Wrocławiu. Fot. M. Mironowicz

il. 2 Tryptyk Thomasa Schweickera (otwarty). Fot. A. Podstawka

Policchromowane drzwiczki drewnianej skrzynki osadzone są na żelaznych kutych zawiasach i zamknięte na zamek ze skoblem¹. Łaciński napis zapowiada ukryte wewnątrz świadectwo Boskiej wszechmocy². Po otwarciu drzwiczek mamy przed sobą gęsto zapisany i zdobiony arkusz pergaminu w ramie dekorowanej motywami arabeski. Przytwierdzony do lewego skrzydła wizerunek ukazuje brodatego mężczyznę w czerni, siedzącego na dużym, niskim, okrytym zieloną tkaniną stole, na którym rozłożone są przybory do pisania (pióra, futerał na nie, nóż do ich przycinania oraz kałamarz). Będące tłem tej sceny wewnątrz wydaje się dostatnie, a nawet reprezentacyjne – w głębi widoczne są: kamienny pilastr, fragment belkowania oraz obramienie kominka, okno przeszklone jest gomółkowymi szybami i udekorowane podpiętą kotarą, na parapecie stoi amfora z kwiatami oraz dwa pokaźne woluminy. Dopiero po chwili dostrzegamy, że niezwykła, wymyślna poza mężczyzny wynika z faktu, że słów „*Deus est mirabilis in operibus suis*” nie pisze on prawą dłonią, lecz prowadząc pióro palcami prawej stopy. Szersze objaśnienie zawiera rymowanka ułożona i sygnowana przez bohatera konterfektu i całego tryptyku³. Autor przedstawia się jako 43-letni Thomas Schweicker ze Schwäbisch Hall, tak stworzony przez Boga i naturę, że pisząc posługuje się właśnie stopami. Namalowany poniżej herb, ujęty w ramę z ornamentem zwijanym i pękami owoców, przedstawia dwie skrzyżowane ręce wpisane w gmerk zakończony u góry wiązaniem monogramem „TS”, a u dołu preblem.

Urodzony w roku 1540 Thomas Schweicker, najsłynniejszy z bezrękich kaligrafów, był synem piekarza i rajcy miejskiego Hansa oraz Dorothei Seckel. Informację tę, podobnie jak wiele innych szczegółów z życia Schweickera, podaje Ernst Liese w jego najobszerniejszej biografii⁴, opartej przede wszystkim na testamencie z 1 XI 1576, na wzmiankach w rękopiśmiennej kronice Schwäbisch Hall (*Grüne Städtische Chronik*) oraz na mowie pogrzebowej wygłoszonej 8 X 1602 przez pastora Johanna Weidnera w kościele św. Michała w tymże mieście. Wiadomo więc, że Thomas Schweicker, choć przyszedł na świat bez rąk, uczył się jak inni od siódmego roku życia, najpierw w elementarnej szkole niemieckiej, a później w gimnazjum łacińskim, gdzie preceptorami byli Bartholomäus Schmid i Basilius Romanus. W roku 1570 został zaprezentowany cesarzowi Maksymilianowi II, który obejrzał jego występ i przyjął wykonany *Kunstblatt* oraz własnoręcznie podarował mu („*selbs persönlich mit Aigner Handt verehrt*”) trzy dwudukatowe monety, przechowane przez Schweickera aż do śmierci i zapisane w testamencie paralitykom oraz ubogim gimnazjalistom. Uwiecznił go w swoim dziele *Opera horarum subcisivarum sive meditationes historicae* (1591) norymberski prawnik Philipp Camerarius (1537–1624), który podziwiał sprawność jego stóp, goszcząc u Erasmusa Neustettera, przeora klasztoru kanoników regularnych w Komburgu. W roku 1584 przywieziono Schweickera do rezydencji palatynów reńskich na zamku w Heidelbergu, gdzie kaligraf popisywał się publicznie swoimi umiejętnościami, zyskując możnych protektorów

¹ W zbiorach Muzeum Narodowego we Wrocławiu, nr inw. XV-621. Po konserwacji, przeprowadzonej w latach 2005–2008 przez L. Knapczyk i J. Zyzik-Lubasińską, tryptyk znalazł się w Galerii Sztuki Śląskiej XVI-XIX wieku.

² „*QVAM DEVS OMNIPOTES / QVAM SIT MIRABILIS VNVS / ISTA TIBI LECTO CLAVSA TABELLA RE- / FERT*”.

³ „*O frommer Christ dein leben langk. / Sag Gott für dise wolthat dannck. / Das er dir gab ein kraden Leib. / Wie [...] inse das ich mein Zeit vertreib. / Das zeigt dir die Contrafactür / Nun weil mich Gott und die Natur. / Also erschuff habens mir geben. / Das Ich schreib mit mein fuessen eben. / Ich Thomas Schweicker Zu Schwäbischen Hall. hab diso mit meinen / fuessen geschriben. den 26. Augusti A6: Dni: 1584 meines alters 43*”.

⁴ E. Liese, *Thomas Schweicker als Mensch und Künstler*, „Württembergisch Franken” 1939/1940. Z tego artykułu zaczerpnięto wszystkie dane biograficzne, dlatego nie występuje on w kolejnych przypisach.

⁵ W kolumnie lewej: „VENITE AD ME OES / QVI LABORATIS ET ONERA / TI ESTIS ET EGO REFOCIL / LABO VOS TOLLITE IVGVM / MEVM SVPER VOS DISCITE / A ME QVOD MITIS SIM / ET HVMILIS CORDE ET / INVENIETIS REQUIEM”. W kolumnie środkowej: „Also hat Gott die Welt geliebt, / das er seinen einigen Son gab auff das / alle die an in glauben, nit verlore werde / sondern das ewige leben haben. Denn / Gott hat seinen Son nit gesandt in die / welt das er die Welt richte; Joann. iii”. W kolumnie prawej: „Tribulationem et dolorem inveni et / nomen Domini invocavi: O Domine libera / animam meam misericors Dominus et justus / et Deus noster miseretur. Custodiens parvulos / Dominus; humiliatus sum, et liberavit me / Convertere anima mea in requiem tuam / quia Dominus benefecit tibi. Quia erip / uit animam meam de morte. Ps CXIII”.

⁶ „Meine Seele lobe den Herrn. Und vergiß nit was er mir guts / gethan hat. Der dir alle deine sünde vergibt. Und helet alle deine gebrechen. Ps. 103”.

⁷ Po lewej: „Christus spricht, Suchet in der Schrifft, denn / ir meynet, ir habt das ewige leben drinnen. Und / sie ists auch die von mir Zeuget, Und ir wolt nit / Zu mir kome, das ir das leben haben mochtet. Joan; 5”. Po prawej: „Wer die Schrifft lernen sol und in Büchern / lesen, der kan keiner andern Arbeit warte. Und / den man lehren sol, der muß sonst nichts Zu thun / haben Wie kan der, der lehre warte, der pflüg sol. Sir. 39”.

⁸ Wersety 14–15: „A jak Mojżesz wywyższył węza na pustyni, tak potrzeba, by wywyższono Syna Człowieczego, aby każdy, kto w Niego wierzy, miał życie wieczne” – biblijny adres Ioã / 3 wpisał Schweicker dyskretnie w *drôlerie* inicjału „D”.

⁹ „Nach menschlicher geburt / unsers Heilandes Jesu Christi / MDLXXXIII Jahr hab ich Hans / Reichel bürger alhir dieser Löbliche / Hochwirdigen Bibliothecae Zu / ehren und immer werender gedecht= / nüs diese taffel alls wegen des / warhafftigen wunder wercks / Gottes auffrichten Lossen”. Dziękuję Markowi Pierzchale za pomoc w odczytywaniu tekstów tryptyku i w identyfikowaniu ustępów biblijnych.

¹⁰ Pośrednikiem mógł być Ślązak Johann Linck, występujący jako jeden z autorów w *Leichpredigt* z 1602 r. – zob. E. Liese, op. cit., s. 269.

¹¹ Rękopiśmienny wypis z księgi akcesyjnej biblioteki kościoła św. Marii Magdaleny we Wrocławiu, ok. 1880 – BUWr sygn. 1949/688 (Cat. 377). Omawiany tryptyk, jako dar H. Reichela z 1584 r., figuruje pod numerem 33: „Eine Taffel mit ziehrlicher Schrift welche Thomas Schweicker

i otrzymując hojne gratyfikacje. Nieco wcześniej elektor Palatynatu Ludwig VI nadał mu patent herbowy z opisanym już godłem.

Taki sam herb widnieje na dolnej listwie bordiury dzieła Schweickera, zajmującego środkową kwaterę wrocławskiego tryptyku. Bordiura ta – skonstruowana z segmentów wypełnionych kilkoma odmianami ornamentu plecionkowego, rysowanego sepią oraz podmalowanego cynobrem i zielenią – ma kształt aediculi z kolumnami na piedestałach, z architrawem i frontonem. Środkową część pola zajmują trzy linie napisu, kaligrafowane szczególnie kunsztownie: wersalikami konturowej antyki („*Dominus mihi adiutor est*”), z wkomponowaną w inicjał litery „D” *drôlerie* z wyobrażeniem oplatającego krzyż węza miedzianego, dürerowską teksturą („*Durch viel creutz*”) wypełnioną subtelnym ornamentem roślinnym oraz minuskułową frakturą („*und leide musse wir in das himelreich eingehen*”) w kolorze cynobru, o literach dwukrotnie przeplecionych zieloną wstęgą. Teksty powyżej i poniżej biegną w trzech kolumnach. Akapity dolne zapisane są kapitałą, teksturą i bastardą, każdy rozpoczyna się stosownym do kroju liter inicjałem⁵. Wykonany szwabachą napis u dołu zajmuje ponownie całą szerokość aediculi⁶. Ornamenty plecionkowe i geometryczne o różnym zagęszczeniu są urozmaicone i dopełnione motywami spirali i wici roślinnej, a także rozetami i drobnymi liliami. Kartusze z ornamentem zwijanym stanowią oprawę dla dwóch inskrypcji w górnych narożnikach arkusza⁷.

Tekst składa się z cytatów biblijnych w wersji łacińskiej i niemieckiej według przekładu Marcina Lutera. Treść większości z nich zawiera aluzje do kondycji życiowej Schweickera, świadczy o jego głębokiej pobożności, każącej mu znosić własny los z pokorą i doceniać dar Boga, który w cudowny sposób zrekompensował niedoskonałość natury, obdarzając go nie tylko nadzwyczajną sprawnością we władaniu palcami stóp, lecz także talentem, jakim nie mógł się poszczycić niejeden z nieułomnych bliźnich. Zręczność w zestawianiu cytatów świadczy zarówno o znajomości *Pisma*, jak i o ogólnej erudycji autora. Są wśród nich wyimki z *Psalmu 118* (wiersz 6, parafrazowany następnie w *Liście do Hebrajczyków 13,6*: „Pan jest wspomóżycielem moim”) oraz z dziękczynnego *Psalmu 103* (wiersze 2–3: „Błogosław, duszo moja Jahwe i nie zapominaj o wszystkich Jego dobrodziejstwach”). Wersom z *Ewangelii św. Jana* (5,39–40: „Badacie pisma, ponieważ sądzicie, że w nich zawarte jest życie wieczne”) towarzyszy fragment 38 rozdziału *Mądrości Syracha*, traktującego o uczonych w Piśmie, a wersy z *Ewangelii św. Mateusza* (11,28: „Przyjdźcie do mnie wszyscy, którzy utrudzeni i obciążeni jesteście”) zestawione są z cytatem z *Ewangelii św. Jana* (3,16: „tak bowiem Bóg umiłował świat”) oraz z *Psalmu 116* (wiersz 3: „popadłem w ucisk i udrukę. Ale wezwałem imienia Jahwe”). Błyskotliwym i śmiałym konceptem jest wykorzystanie podobieństwa własnego monogramu do wizerunku węza na krzyżu i nawiązanie do rozdziału 3 *Ewangelii św. Jana*⁸. Odrębną część u góry arkusza stanowią teksty własne Schweickera – dwa rymowane niemieckie i jeden łaciński – mające charakter autobiograficzny (wiersz po prawej to rozszerzona parafraza rymowanki z lewego skrzydła tryptyku).

Na prawym skrzydle, utrzymanym w stylistyce awersu i rewersu skrzydła lewego (girlandy owoców, maski, elementy rollwerku), upamiętniony został akt darowizny, jej data i cel oraz ofiarodawca⁹. Był nim wrocławianin Hans von Reichel (1537–1605), syn Stanisława i Apolonii von Rindfleisch, właściciel domu przy Fischerpforte we Wrocławiu, a także majątku ziemskiego w Siemidrożycach (Schöbekirch) nieopodal Środy Śląskiej. Kaligraficzny majstersztyk sławnego dzięki niezwykłości jego talentu Schweickera zamówił Reichel u autora¹⁰, chcąc uczcić i wzbogacić bibliotekę przy wrocławskim kościele św. Marii Magdaleny nazwaną *löbliche* i *hochwürdige*. Dedykacja o treści podobnej do tej na prawym skrzydle tryptyku została umieszczona u góry arkusza wykalfigrafowanego przez Schweickera, a inicjały zleceniodawcy („HR”) znalazły się na bocznych krawędziach bordiury. Ukończone 26 VIII 1584 dzieło, po wprawieniu w tryptyk i uzupełnieniu konterfektem autora, trafiło, zgodnie z zamiarem Reichela, do biblioteki magdaleńskiej jeszcze w tym samym roku. Jak wynika z zapisów w księdze ofiarodawców, była to pierwsza chyba donacja dla tej biblioteki, wówczas mało zasobnej i bynajmniej nie „prześwietej”, choć z pewnością „przewielebnej”¹¹. Stanowiący jej załączek księgozbiór luteranckiego reformatora religijnego Johanna Hessa (1491–1547) nie był jeszcze udostępniany. Dopiero w roku 1566 rada miejska powołała na stanowisko bibliotekarza Georga Wincklera, profesora magdaleńskiego gimnazjum, a do użytku publicznego oddano ją za czasów rozpoczętej w 1601 r. kadencji trzeciego z kolei bibliotekarza, Christopha Sarcephalusa.

Gwarancją autentyczności dzieła, a zarazem świadectwem jego wartości i hojności ofiarodawcy są atesty umieszczone u dołu arkusza pergaminu. Obszerne certyfikaty uwzględniające autorstwo, okoliczności i datę powstania wydali dwaj obywatele Schwäbisch Hall: Wilhelm Thomas Sanwaldt oraz pisarz miejski Johann Bock, potwierdzając je własnymi pieczęciami.

Dodanie splendoru bibliotece kościoła św. Marii Magdaleny, czemu służyć miała fundacja, powiodło się Reichelowi w zupełności. Kaligraficzny majstersztyk artysty ze Schwäbisch Hall wymieniają wszyscy niemal autorzy opisujący Wrocław i jego wartość osobliwości. Wzmianki o tym dziele znaleźć można u notującego inskrypcje Simona Grunauusa (ok. 1600), w opracowaniach Johanna Christiana Kundmanna (1726, 1741), w *Museographii* Friedricha Neickeliusa (1727) i w kronice Daniela Gomolckego (1733–1735)¹². Krótkiego opisu nie mogło też zabraknąć w *Oratio auspicalis*, mowie przygotowanej przez rektora i kustosa Christopho Colera z okazji uroczystego otwarcia biblioteki magdaleńskiej po renowacji w 1644 roku¹³.

Kaligraf ze Schwäbisch Hall wybił się ponad mieszczańską przeciętność i zdobył za życia sławę, która przetrwała kilka stuleci. Był protegowanym książąt i arystokratów, a także rodzinnego miasta, które uczyniło zeń szczególną *Sehenswürdigkeit*. Jego podobiznę utrwały i rozpowszechniły miedzioryty Heinricha Weiricha (1593) i Theodora de Bry¹⁴ oraz srebrny medal wykonany przez Balduina Drentwetta w 1582

zu Schwabischen Halle mit seinen füssen geschrieben hat”. Ze zbiorów bibliotecznych trafił on – zapewne jako depozyt – do działającego od 1858 r. wrocławskiego Muzeum Starożytności Śląskich, a później do otwartego w roku 1899 Śląskiego Muzeum Przemysłu Artystycznego i Starożytności. Nieobjęty wojennymi ewakuacjami, znalazł się (jako poz. IV/177) w spisie sporządzonym w 1946 przez **B. Stephana** (*Inventarisationsverzeichnis der Zeit im Schloßmuseum befindlichen Kunstgegenstände* – mps w Gabinecie Dokumentów MNWr).

W magdaleńskiej księdze akcesyjnej znajduje się (nr 3) inne jeszcze dzieło Schweickera, подарowane 2 X 1587 przez M. Biernhabera: „*Thomae Schweikeri brachiis manibusque carentis scripturam latino-germanicam [...] in tabula*”. Zostało ono uwzględnione w spisie **Stephana** (poz. IV/176: pergamin naklejony na deskę, 102 x 67), ale jego późniejsze losy nie są znane.

Portret Schweickera (akwarela w czarnej ramie za szkłem, 11 x 14) został przekazany w październiku 1934 z wrocławskiej Stadtbibliothek do Śląskiego Muzeum Przemysłu Artystycznego i Starożytności. W kartotece Stadtbibliothek (BUWr, Gabinet Grafiki) identyfikowany jest błędnie (nr 130) z darem M. Biernhabera.

¹² **S. Grunaeus**, *Monumenta et Inscriptiones in Silesia Collectae*, rps, BUWr sygn. Akc. 1950/781, t. 2, s. 89r i 90v; **J. C. Kundmann**, *Promtuarium rerum naturalium et artificialium Vratislaviense, Vratislaviae* 1726, s. 43; **idem**, *Academiae et Scholae Germaniae, praecipue Ducatus Silesiae, cum Bibliothecis, in Nummis*, Breslau 1741, s. 365; **F. C. Neickelius**, *Museographia oder Anleitung zum rechten Begriff und nützlicher Anlegung der Museorum oder Raritäten-Kammern*, Leipzig-Breslau 1727, s. 258; **D. Gomolckey**, *Des Kurtzgefaßten Innbegriffs der vornehmsten Merckwürdigkeiten von der Kayser- und Königl. Stadt Breslau in Schlesien...*, Breslau 1733–1735, cz. 1, s. 171.

¹³ **Ch. Coler**, *Oratio auspicalis zum habita solemnii panegyri Bibliotheca Mario-Magdaleneae, Vratislaviae* 1646.

¹⁴ Miedzioryt Weiricha ukazuje Schweickera stojącego w całej postaci, rycina de Bry była wzorem dla wizerunku wrocławskiego i dla wielu innych. Zob. **E. Liese**, *op. cit.*, s. 274, il. 10.

¹⁵ Napis w otoku na awersie: „*THOMAS SCHWEICKER ETA. SV. 41. 1582*”, na rewersie: „*MIRABILIA OPERA TUA ET ANIMA MEA COGNOSCET NIMIS. PSA 138*”. Zob. **Rudolf II and Prague. The Court and the City** [kat. wyst.], red. **E. Fučíková** z zespołem, London 1997, nr V.116.

¹⁶ *Führer durch die Sammlung der kunstindustriellen Gegenstände*, Wien 1891, s. 189, nr 4.

¹⁷ F. Kenner, *Die Porträtsammlung des Erzherzogs Ferdinand von Tirol*, „Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses” 1894, s. 259.

¹⁸ Zob. http://de.wikipedia.org/wiki/Thomas_Schweicker (data dostępu: 4 XII 2012)

¹⁹ M. Ulbrich, *Thomas Schweicker, der Krüppel von Schwäbisch Hall*, Eisleben 1909. W tytule powieści pojawia się słowo *Krüppel* („kaleka”), którego we wcześniejszych opracowaniach wyraźnie unikano.

²⁰ M. Zlat, *Nobilitacja przez sztukę – jedna z funkcji mieszczańskiego mecenatu w XV i XVI w.*, [w:] *Sztuka miast i mieszczaństwa XV–XVIII wieku w Europie Środkowo-wschodniej*, red. J. Harasimowicz, Warszawa 1990.

roku¹⁵. Pochowano Schweickera w prezbiterium kościoła św. Michała, gdzie do dziś znajduje się jego autorskie, kaligrafowane „epitafium”. Mowy pogrzebowe, w tym epigramy niemieckie, łacińskie i greckie, zajęły 32 strony druku w formacie *quarto*. Poświęcony Schweickerowi akapit w dziele Camerariususa był później powtarzany przez pisarzy i kronikarzy w XVIII wieku. Jego kaligraficzny arkusz z roku 1575, a więc inny niż ten, który stał się własnością cesarza Maksymiliana II, zamieszczono w katalogu dzieł artystyczno-przemysłowych z cesarskich zbiorów wiedeńskich (1891)¹⁶, a opatrzona komentarzem reprodukcja medalu z wizerunkiem kaligrafa zamyka rozdział *Wundermenschen* w obszernym opracowaniu Friedricha Kennera, poświęconym kolekcji arcyksięcia Tyrolu Ferdynanda (1894)¹⁷. Hasło *Thomas Schweicker* odnaleźć można w leksykonach artystów i w Wikipedii¹⁸, jego imię nosi szkoła w Schwäbisch Hall. Stał się on nawet bohaterem *Künstlerroman* – fabularyzowanej biografii napisanej przez Martina Ulbricha (1909), który kolejno losu bezrękiego kaligrafa ukazuje na szerokim tle historycznym, naznaczonym konfliktami religijnymi i światopoglądowymi przetaczającymi się przez Palatynat i Wirtembergię, przechylającymi szalę raz w stronę luteran, raz – zwolenników Kalwina¹⁹. Ułomność Schweickera wzbudziła również zainteresowanie XX-wiecznych medyków, którzy posługiwali się tym historycznym przykładem przy okazji badań nad amelią, zwłaszcza gdy w latach 60. nasiliła się ona w wyniku stosowania talidomidu.

Przypadek Thomasa Schweickera może być jeszcze jednym potwierdzeniem zjawiska w ówczesnej kulturze mieszczańskiej, które Mieczysław Zlat nazwał nobilitacją przez sztukę²⁰. Natomiast podjęta przez wrocławskiego *bourgeois* Hansa Reichela, przedstawianego dumnie jako „*bürger alhir*”, próba wyróżnienia w podobny sposób siebie jako działającego *pro publico bono* mecenasa sławnego artysty wyraźnie się nie powiodła.

Ewa Houszka

Historyk sztuki, pracuje w Muzeum Narodowym we Wrocławiu. Zajmuje się malarstwem polskim XIX i XX w. oraz nowożytnym portretem śląskim.

Summary

EWA HOUSZKA / Triptych with two certificates

The central part of the triptych is a sheet of parchment filled with German and Latin quotations from the *Bible* and self written autobiographic rhymes, made in 1584 by Thomas Schweicker (1540–1602), a calligrapher from Schwäbisch Hall. He achieved great fame because, as born without arms, he possessed perfect skills in artistic writing with his toes, which fact became the source of his income. The portrait of the calligrapher at work, painted according to Theodor de Bry's copperplate, was placed in the triptych's left wing. Its right part is dedicated to an ordering person and a donor of this art piece, a citizen of Wrocław, Hans Reichel (1537–1605), who gave it to St. Mary Magdalene library in his home town. Two extended certificates, confirmed with seals and issued by the citizens of Schwäbisch Hall: Wilhelm Thomas Sanwaldt and a city writer Johann Bock, guarantee the authenticity of the parchment with Schweicker's calligraphy.